

ІНСТИТУТ ОСВІТИ В СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Колеснікова О.В.,

здобувач, Дніпровський національний університет

імені Олеса Гончара

ORCID : 0000-0003-0070-4342

abcde7777777@ukr.net

Колеснікова О. В. Інститут освіти в системі запобігання і протидії злочинності як об'єкт кримінологічного дослідження.

В роботі автором доведено, що актуальність наукового дослідження інституту освіти крізь призму її місця і ролі в системі запобігання та протидії злочинності визначається насамперед недосконалістю організаційного і функціонального компонентів державного механізму правоохорони та правозахисту, незавершеністю реформ правоохоронної та судової систем, непослідовністю у реформуванні системи освіти. Відзначено, що сьогодні через різноманітні економічні, політичні, військові, демографічні, соціальні причини доступ до освіти є ускладненим, а її якісний рівень не завжди дозволяє забезпечити формування особистості з високим рівнем правової свідомості та культури. Тож підсумовано, що проблематика системи запобігання та протидії злочинності, в тому числі місця та ролі в ній інституту освіти, продовжує гостро стояти на порядку денному розвитку України, гарантування законності та правопорядку в ній. На підставі аналізу наукових публікацій, що стосуються тематики дослідження, зроблено висновок про те, що на рівні кримінології питання інституту освіти в системі запобігання та протидії злочинності досліджувалось досить епізодично і непослідовно, переважно крізь призму вивчення інших суміжних складових системи запобігання та протидії злочинності.

З огляду на те, що інститут освіти як складова системи запобігання та протидії злочинності відзначається високим пізнавальним значенням як кримінологічна проблематика, вказано на те, що вказаний інститут потребує належного державно-правового забезпечення. Аналіз стану кримінологічного наукового дослідження інституту освіти в Україні дозволив надати йому критичну оцінку. Відзначено недостатність саме сучасних досліджень кримінологічних аспектів інституту освіти, її ролі у формуванні правової свідомості сучасної молоді в Україні в дусі поваги до права та закону, правових цінностей, які сформувались у вітчизняному суспільстві. З урахуванням вищезазначеного, обґрунтовано науково перспективні напрями вивчення інституту освіти як складової системи запобігання та протидії злочинності.

Ключові слова: інститут освіти, запобігання злочинності, протидія злочинності, кримінологічна ефективність освіти, перспективи наукового кримінологічного дослідження інституту освіти.

Kolesnikova O. Institute of education in the system of crime prevention and fighting as an object of criminology research.

Abstract in the language of the article. In the work, the author proved that the relevance of the scientific study of the institute of education through the prism of its place and role in the system of crime prevention and counteraction is primarily determined by the imperfection of the organizational and functional components of the state mechanism of law enforcement and law enforcement, the incompleteness of the reforms of the law enforcement and judicial systems, and the inconsistency in reforming the education system. It was noted that today, due to various economic, political, military, demographic, and social reasons, access to education is difficult, and its quality level does not always allow for the formation of a personality with a high level of legal awareness and culture. So it was concluded that the issue of the system of crime prevention and countermeasures, including the place and role of the educational institution in it, continues to be acutely on the agenda of Ukraine's development, guaranteeing legality and law and order in it. Based on the analysis of scientific publications related to the topic of the study, it was concluded that at the level of criminology, the

issue of the institute of education in the system of crime prevention and countermeasures was investigated rather episodically and inconsistently, mainly through the prism of studying other adjacent components of the crime prevention and countermeasure system. Considering the fact that the institution of education as a component of the system of crime prevention and countermeasures has a high cognitive value as a criminological problem, it is indicated that this institution needs proper state and legal support. An analysis of the state of criminological scientific research at the Institute of Education in Ukraine made it possible to give it a critical assessment. The inadequacy of modern studies of the criminological aspects of the institute of education, its role in the formation of the legal consciousness of modern youth in Ukraine in the spirit of respect for the law and the law, legal values that have been formed in the national society, is noted. Taking into account the above, promising directions for the study of the institute of education as a component of the system of crime prevention and countermeasures have been scientifically substantiated.

Key words: institute of education, crime prevention, crime prevention, criminological efficiency of education, prospects of scientific criminological research of the institute of education.

Постановка проблеми. Актуальність наукового дослідження інституту освіти крізь призму її місця і ролі в системі запобігання та протидії злочинності визначається насамперед недосконалістю організаційного і функціонального компонентів державного механізму правоохорони та правозахисту, незавершеністю реформ правоохоронної та судової систем, непослідовністю у реформуванні системи освіти. Варто відзначити, що сьогодні через різноманітні економічні, політичні, військові, демографічні, соціальні причини доступ до освіти є ускладненим, а її якісний рівень не завжди дозволяє забезпечити формування особистості з високим рівнем правової свідомості та культури. Як наслідок, маємо невтішні статистичні показники, які стосуються рівня злочинності серед неповнолітніх та молоді, осіб, які не здобули повної середньої або професійно-технічної освіти, рецидивної злочинності серед них, тяжіння до скоєння ними все більше насильницьких правопорушень тощо.

Тож проблематика системи запобігання та протидії злочинності, в тому числі місця та ролі в ній інституту освіти, продовжує гостро стояти на порядку денному розвитку України, гарантування законності та правопорядку в ній, інтеграції нашої країни в європейські та євроатлантичні структури. Вказане вище зумовлює необхідність посилення наукового дослідження інституту освіти в системі запобігання і протидії злочинності, з'ясування її місця та ролі в цій системі, визначення її пізнавального потенціалу як кримінологічної проблематики. Перспективність нашого дослідження насамперед визначається його потенційною спроможністю заповнити прогалину наукового пізнання системності засобів, методів та форм запобігання і протидії злочинності, практики функціонування її складових в сучасних умовах злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід наголосити, що на рівні наук кримінального права та кримінології питання інституту освіти в системі запобігання та протидії злочинності досліджувалось досить епізодично і непослідовно, переважно крізь призму вивчення інших суміжних складових системи запобігання та протидії злочинності. Все це зумовило виникнення певної прогалини в питаннях вивчення інституту освіти в системі запобігання та протидії злочинності, що є невинуватим з точки зору проведення освітньої, правоохоронної та судової реформ в Україні. Різні теоретичні та прикладні аспекти запобігання і протидії злочинності представлені у наукових роботах таких правознавців як: В. І. Борисов, А. М. Бойко, О. Ю. Бусол, В. М. Гаращук, В. К. Грищук, Н. О. Гупорова, О. О. Дудоров, О. М. Джува, З. А. Заболотенко-Загинеї, О. О. Кваша, О. М. Костенко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Н. М. Ярмиш та ін. Варто відзначити вагомість їх наукових напрацювань, що стосуються питань запобігання та протидії злочинності в цілому, проте вони переважно мають загальний характер. Сьогодні правова доктрина все більше потребує конкретних (вузкопредметних) досліджень, до яких варто віднести і вивчення кримінологічних питань інституту освіти в системі запобігання та протидії злочинності. Потреба таких досліджень зумовлена тим, що у вітчизняній кримінологічній літературі надто стисло розглядається місце і роль окремих складових системи запобігання та протидії злочинності. Недостатньо науково опрацьованим є і інститут освіти.

Мета статті. З огляду на те, що інститут освіти як складова системи запобігання та протидії злочинності відзначається високим пізнавальним значенням як кримінологічна проблематика, потребує належного державно-правового забезпечення з метою посилення зазначеного запобігання і протидії злочинності, вважаємо за доцільне в цій науковій роботі:

- надати критичну оцінку стану кримінологічного наукового дослідження інституту освіти в Україні;
- обґрунтувати науково перспективні напрями вивчення інституту освіти як складової системи запобігання та протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Роль освіти та освіченості людини і суспільства як передумови його розвитку, високого рівня правової свідомості і культури, основи законності та правопорядку в суспільстві, сьогодні є предметом вивчення як представників юридичної науки, так і вчених інших суспільних наук. Водночас світоглядна основа вивчення та сприйняття освіти як пізнавального та соціально рушійного феномену формується ще з часів Античності. Зокрема у поглядах Піфагора, Герадота, Плутарха, Сократа, софістів стародавньої Греції (Солон, Пітак та ін.) [1, с. 97-98] освіта як шлях до мудрості визначається в якості єдиної можливої умови розвитку суспільства. І дійсно, перші наукові і освітні школи Стародавньої Греції, а згодом і Стародавнього Риму на той час відігравали важливу роль в механізмі формування європейської цивілізації, склали інституційну основу утворення та поширення права в суспільстві, формування суспільства як справедливого, де панує рівність суб'єктів, взаємоповага та законність. Вперше в історії правової думки давньоримський юрист Цицерон підняв питання ефективності дії закону, яку пов'язував виключно із просвітою народу давньоримської держави, без чого жодний закон, яким би досконалим він не був юридично, не зможе забезпечити досягнення бажаного результату. Лише у високоосвіченому суспільстві можливо переконати народ у важливості та соціальній корисності закону і тоді він стане дієвим, забезпечить ефективність правового впливу навіть без державного примусу [2, с. 56-57]. Суттєвий внесок у розвиток, умовно кажучи «просвітницького сприйняття права», спричинили погляди представників європейського Просвітництва, які безпосередньо пов'язували просвіту та освіту населення з якістю законів, їх раціональністю, можливістю функціонування як передумови високого рівня правової свідомості населення. На переконання Дж. Локка, лише розум законодавця здатен:

- по-перше, осмислити і трансформувати природний закон у зміст державних (письмових) законів таким чином, щоб він становив основу взаємовідносин між індивідами;
- по-друге, забезпечити закріплення в законодавчих актах правових засад миру, доброї волі, взаємодопомоги та протидії злочинам.

Дотримання положень такого закону забезпечить їх реальність, сприятиме благополуччю і гарантуванню законності [3, с. 35]. Такий природний стан є основою утворення людського права, його формалізації у вигляді відповідних письмових документів. Зі свого боку Т. Гоббс, характеризуючи зміст власної теорії війни всіх проти всіх, приходять до висновку, що причиною війни (також і причиною підвищення рівня злочинності. – *Прим. авт.*) є в тому числі неосвіченість людей, їх неможливість свідомо приборкувати свої інстинкти, жадібність, нахабство тощо. Будь-яке досконале право буде неефективним до тих пір, поки у суб'єкта не буде відчуття відповідальності, взаємоповаги та ціннісного сприйняття самих правових вимог [4, с. 124]. Подібну точку зору обґрунтував і Ш.-Л. Монтеск'є, який не лише вважав, що право зумовлене соціальними факторами життя суспільства, що у своїй сукупності складають так званий «дух законів», але і був переконаний в тому, що право повинно втілювати в собі розумність і справедливість, які можуть бути сприйнятими лише освіченими людьми, здатними усвідомити цінність та невідворотність правових вимог, які не спроможні замінити будь-які інші соціальні регулятори. В свою чергу це дозволить обмежити безчинства, непокору та взаємну ненависть [5, с. 65].

Таким чином ідеї значення освіти як основи дієвості і ефективності права, її необхідності як для розвитку людського середовища, так і для протидії несправедливості, ненависті та агресії людини, зароджуються у поглядах філософів минулого і доходять до наших днів. Сьогодні, наукове пізнання освіти набуває багатоаспектного характеру, відбувається на рівні різних суспільних наук, в тому числі і юридичних, окреме місце серед яких займає кримінологія, яка націлена перш за все на вивчення феномену освіти як складової системи запобігання та протидії злочинності.

Сучасний стан попередження та запобігання злочинності на всіх рівнях освіти має важливе значення у побудові довгострокових стратегій боротьби зі злочинністю. Це також має важливе значення у забезпеченні верховенства права, необхідності формування високоосвіченого соціального середовища, в якому панує відчуття цінності людського життя, безпеки, прав і свобод людини тощо. І таке формування високоосвіченої людини з високими моральними якостями та правовою свідомістю має здійснюватися протягом всього життя людини за допомогою освіти. Суттєва активізація сучасного

наукового вивчення освіти та її значення в системі протидії та запобігання злочинності пов'язується з ухваленням у 2015 році Дохінської декларації [6] (далі – Декларація) на підставі якої було запущено міжнародну програму «Освіта за справедливістю». Основною ідеєю прийняття Декларації стало визнання виключної ролі просвіти у зміцненні законності та правопорядку. Насамперед, мова іде про освіту для всіх дітей та молоді, включаючи викорінення неписьменності, що є абсолютно необхідним для попередження злочинності та корупції, сприяння створенню культури законослухняності, яка підтримує верховенство права та права людини.

В сучасних наукових джерелах питання місця інституту освіти в системі запобігання та протидії злочинності визначається як один з існуючих та реально застосовуваних засобів протидії криміналізації всіх сфер суспільного життя, що дозволяє комплексно протидіяти деградації культури та свідомості [7, с. 6]. При чому в сучасних умовах розвитку суспільства, реальному стані злочинності освіта не лише виходить на перші ролі в системі запобігання та протидії злочинності, але і набуває багатофункціонального свого призначення щодо підвищення рівня правової культури, формування відчуття неприйнятності будь-яких проявів порушення закону тощо [8, с. 16]. Освіта в сучасних умовах все більше набуває багатоаспектного практичного характеру, стає елементом різних систем життєдіяльності суспільства, в тому числі займає важливе місце і в системі запобігання та протидії злочинності. Вченими однозначно обґрунтовується висновок про те, що місце і значення освіти виявляється у певному взаємовпливі між системою освіти та розвитком суспільства. В залежності від періоду розвитку суспільства (кризовий чи антикризовий) зміст зазначеного взаємовпливу змінюється. Так, в кризовий період розвитку суспільства система освіти, з однієї сторони, трансформується відповідно до потреб суспільства, а з іншої сторони – сприяє трансформації суспільства [9, с. 3]. Застосовуючи вказану ідею до проблематики інституту освіти в системі запобігання та протидії злочинності можливо зазначити, що посилення злочинності, яке є проявом кризового етапу розвитку суспільства, доводить необхідність вживання заходів, націлених на посилення функціонування освіти, забезпечення підвищення рівня правової свідомості та культури в суспільстві. У зв'язку з цим вченими наголошується на тому, що інститут освіти в цілому має багатоаспектний характер впливу на суспільний розвиток, націлений на служіння потребам людства, виконує роль стабілізуючого чинника у розвитку суспільства [10, с. 45]. І навпаки, особливості розвитку суспільства (його потреби в сфері економіки, демографії, професійного складу суспільства тощо) зумовляють трансформацію освіти з метою забезпечення її функціонування, в тому числі і реалізації нею превентивної функції. Подібну точку зору обґрунтовує і Б. Саймон, наголошуючи на соціальному значенні освіти, що залежить від її визнання суспільством, оскільки лише ті навчальні заклади, які визнані суспільством, стають дзеркалом соціальних відносин, визначають рівень розвитку і освіченості суспільства [11, с. 21, 29].

На нашу думку, беручи за основу положення Декларації 2015 року, в кримінологічному плані інститут освіти покликаний насамперед:

1) створювати безпечні, позитивні та надійні умови для здобуття освіти, у тому числі шляхом забезпечення захисту дітей від усіх форм насильства, булінгу, переслідування, цькування, сексуальної наруги та зловживання наркотиками відповідно до внутрішнього законодавством. Сьогодні переважно в освітньому середовищі формується свідомість молоді, тому завданням держави має бути створення всіх належних умов для недопущення порушення прав людини (дітей), спотворення їх уявлень про соціокультурні цінності вітчизняного суспільства, невідворотності відповідальності;

2) виокремити в якості окремого вектору функціонування національної системи освіти питання запобігання злочинності, кримінального правосуддя та інші аспекти верховенства права;

3) сформувати та забезпечити функціонування вітчизняної стратегії запобігання та протидії злочинності у всіх соціальних програмах, орієнтованих на молодь, з приділенням особливої уваги програмам, спрямованим на розширення можливостей у галузі освіти та зайнятості для підлітків та молоді;

4) удосконалити вектор функціонування системи вітчизняної освіти шляхом посилення доступності освіти для всіх, включаючи розвиток технічних та професійних навичок, а також заохочення розвитку бажання та можливостей навчання протягом усього життя для всіх.

Висновки. Слід відзначити, що на сьогодні кримінологічне значення інституту освіти важко переоцінити, проте стан її наукової розробки є недостатнім, відзначається одноманітністю та відсутністю концептуальності розуміння. Переважно в юридичній літературі кримінологічна характеристика інституту освіти надається лише з точки зору її значення та окремих пропозицій щодо посилення її функціонування шляхом удосконалення окремих складових вказаного інституту. Варто відзначити і

недостатність саме сучасних досліджень кримінологічних аспектів інституту освіти, її ролі у формуванні правової свідомості сучасної молоді в Україні в дусі поваги до права та закону, правових цінностей, які сформувались у вітчизняному суспільстві. З урахуванням вищезазначеного, вважаємо за доцільне окремо обґрунтувати науково перспективні напрями вивчення інституту освіти як складової системи запобігання та протидії злочинності. До таких перспективних напрямів вважаємо за необхідне віднести наступні:

1) перш за все потребує ґрунтовного та критичного дослідження сучасний стан наукової розробки інституту освіти в системі кримінально-правових та кримінологічних досліджень, що дозволить з'ясувати наявні переваги та недостатність наукової розробки відповідних кримінально-правових та кримінологічних аспектів зазначеного інституту, охарактеризувати його як пізнавальний феномен, визначити напрями посилення концептуалізації його подальшої наукової розробки. Важливо також визначити і перспективність вивчення стану наукового дослідження інституту освіти для подальшого виокремлення та обґрунтування шляхів посилення науково-дослідної роботи, виокремлення конкретних практичних рекомендацій щодо посилення його правового забезпечення, функціонування, досягнення максимально можливого кримінологічного ефекту;

2) логічним продовженням аналізу стану наукового дослідження кримінально-правових та кримінологічних аспектів інституту освіти, встановлення їх пізнавального потенціалу має стати вивчення методологічної основи їх подальшого дослідження, встановлення функціональних можливостей складових методологічної основи, що дозволить провести всебічний, повний та достовірний кримінологічний вимір інституту освіти;

3) важливе значення матиме інституційний аналіз освіти у системі запобігання і протидії злочинності як особливого соціально корисного феномену, що представлений системою форм, методів здійснення, закладів, здобувачів та змісту освіти. Кожен з цих інституційних складових освіти дозволяє забезпечити належне її функціонування, в тому числі і в частині запобігання та протидії злочинності. Дослідження освіти як інституційного явища дозволить провести тривимірний її аналіз: а) по-перше, як самостійного соціокультурного явища, що характеризується в тому числі і правовими властивостями; б) по-друге, як об'єкту наукового пізнання, що відзначається закономірностями свого зародження, становлення, розвитку та функціонування, яке відображає еволюцію свого призначення, в тому числі і в сфері запобігання та протидії злочинності; в) по-третє, як різновид соціально активної діяльності, що націлена на всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей.

Складовими такого всебічного розвитку мають стати формування: а) сталого уявлення про цінність верховенства права; б) усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення; в) поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками та ін.;

4) потребують ґрунтовного переосмислення характеристики системи запобігання і протидії злочинності, що має забезпечити формування цілісного уявлення про неї як про механізм запобігання та протидії злочинності, функціонування якого залежить від кожного з його елементів. Такий системний аналіз складових запобігання та протидії злочинності потребує, в тому числі і встановлення місця у вказаній системі інституту освіти, характеристики його співвідношення з іншими елементами системи. Проведення такого аналізу дозволить з'ясувати роль інституту освіти у системі запобігання та протидії злочинності, визначити особливості його взаємовпливу з іншими складовими системи;

5) продовження вивчення системних аспектів інституту освіти як елемента запобігання та протидії злочинності потребує аналізу особливостей взаємодії і взаємовпливу освіти та інших складових системи запобігання та протидії злочинності. Важливим в цьому плані є вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду, що покликаний в подальшому їх посилити;

б) принципове пізнавальне значення матиме вивчення функціонального призначення та ролі інституту освіти у системі запобігання та протидії злочинності, а також обґрунтування критеріїв виміру ефективності впливу освіти на запобігання та протидію злочинності;

7) вбачається науково перспективним аналіз стану правового забезпечення функціонування освіти як елемента системи запобігання і протидії злочинності в Україні, особливо в частині аналізу існуючих недоліків правового забезпечення та шляхів його посилення;

8) окремо потребують активізації наукового дослідження і практичні аспекти функціонування та розвитку освіти в Україні крізь призму її ролі та значення в системі запобігання та протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. Crihiore R. *Gymnastics of the Mind. Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt*. Princeton : Princeton University Press, 2005. 288 p.
2. Цицерон М. Т. Про закони. Про державу. Про природу богів / перекл. з лат. В. Литвинов. Львів : Априорі, 2019. 392 с.
3. Локк Дж. Розвідка про людське розуміння : у 4 кн.; пер. з англ. Н. Бордукової. Харків : Акта, 2002. Кн. 1. 152 с.
4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Р. Димерець та ін.; наук. ред. Т. Польська. Київ : Дух і Літера, 2000. 600 с.
5. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право : Навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х част. Київ : Алерта, 2015. 416 с.
6. Дохинская декларация о включении вопросов предупреждения преступности и уголовного правосудия в более широкую повестку дня организации объединенных наций в целях решения социальных и экономических проблем и содействия обеспечению верховенства права на национальном и международном уровнях, а также участием общественности, принятая по результатам проведения Тринадцатого конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию (г. Доха, 12–19 апреля 2015 г.). Нью-Йорк : Организация объединенных наций, 20 с. URL : https://www.unodc.org/documents/congress/Declaration/V1504153_Russian.pdf.
7. Заболотна А. Г., Ільченко Н. В. Інформаційне освітнє середовище як складова підготовки кваліфікованих фахівців. *Формування сучасного освітнього середовища: теорія і практика* : Матер. Міжвуз. наук.-практ. конф. / Редкол.: Н.В. Ільченко (голова) та ін. Ірпінь, 2020. С. 5–9.
8. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / В.Л. Андрєєнкова, В.В. Байдик, Т.В. Войцях, О.А. Калашник та ін. Київ : ФОП Нічогa С.О. 2020. 196 с.
9. Погребняк В. П., Ятченко А. Д. Нова парадигма: реалії і проблеми. (Розвиток національної освіти в світовому контексті). *Рідна школа*. 1994. №6. С. 3–6.
10. Шуміло І. А. Проблеми правового регулювання процесів інтеграції вищої освіти до національної інноваційної системи України. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького ун-ту управління та права*. 2008. № 2. С. 44–48.
11. Simon B. *Education and the Social Order*. London : Lawrence & Wishart, 1999. 646 p.